

Literatūra, kritika ir istorinė vaizduotė: Haydeno White'o ir Dominicko LaCapra'os literatūrinis iššūkis*

XX amžiaus rašytinėje istorijoje buvo tolydžio perimamos profesinės ir intelektualinės schemos, sukėlusios nuolatinę historiografinę įtampą. Labiausiai išgalėjęs profesinis šablonas – istorikų polinkis apibrėžti vis griežtesnėmis akademiškumo, specializacijų ir savosios disciplinos ribomis. Tuo pat metu nūdienos istorikų intelektualinį atsinaujinimą daugiausia lėmė jų ryžtas, sprendžiant teorinius ir metodologinius klausimus, suartėti su kitomis akademinėmis disciplinomis, o tai leido praplėsti bei atnaujinti tradicinės historiografijos politines orientacijas. Naujų požiūrių į praeitį paieškos kreipė istorikus į antropologiją, ekonomiką, psichologiją, sociologiją; dabar jos verčia atsigręžti į literatūros kritiką. Iš esmės vienintelis tikrai išskirtinis naujo kultūrinio požiūrio į istoriją bruožas ir yra didėjanti naujosios literatūrinės kritikos įtaka, išmokiusi istorikus pripažinti aktyvų kalbos, tekstų, pasakojimų struktūrų vaidmenį kuriant ir aprašant istorijos tikrybę.

Šitoks dėmesys literatūriniam socialinės patirties aspektui ir literatūrinėms rašytinės istorijos struktūroms atveria naujų galimybių siekiantiesiems išplėsti istorijos mokslo sampratą anapus tradicinių apribojimų, bet kelia naujų pavojų tiems, kurie pasiryžę ginti šią discipliną šiapus tradicinių, jų akimis, sienų. Metaforiškai tai galima išivaizduoti kaip historiografinį mūšį, kuriame literatūrinės pajėgos atakuoja iš sparno, o "tikrieji" istorikai suformuoja gynybinį šarvuotų žiedą. Nors šiame mūšyje dažniausiai kaunasi anoniminiai akademiniai padaliniai (mokslinių žurnalų redaktoriai bei recenzentai, tyrimų krypties komitetai, universitetinių seminarų dalyviai ir t.t.), literatūrinės pajėgos paskutiniaisiais metais neabejotinai susitelkė po iškilia Haydeno White'o ir Dominicko LaCapra'os vėliava. Šiedu kariūnai vadovauja literatūriniam šturmui su išpūdinga intelektualine jėga, nors jų vingrūs manevrai kai kada sutrikdo šalininkus, o priešininkus nuveda į aklavietę. Todėl šiame esė subtilioji White'o – LaCapra'os literatūrinių manevrų strategija kiek supaprastinama, išryškinant tik pagrindines žygio kryptis.

White'o ir LaCapra'os iškilumą šiuolaikinėje historiografijoje iš dalies lemia intelektualinės istorijos išskirtinumas – ši subdisciplina niekad nepaisė griežtų specializacijos apribojimų, susitelkdama į filosofinį, literatūrinį ir teorinį praeities kultūrų palikimą. Išitraukusiems į rinkimų, mūšių ar diplomatijos tyrinėjimus specialistams intelektualinės istorijos autoriai dažnai pasirodo perdėm abstraktūs "paraščių" istorikai, tuo tarpu intelektualinė istorija nepaliauja tvirtinusi, jog minties struktūros ir simbolinės reikšmės yra neatsiejama viso, ką vadiname istorija, dalis. Analizuojantieji tokias struktūras praeities visuomenių tekstuose aptinka panašius darinius ir šiandienos rašytinėje istorijoje – tai galėtų paaiškinti, kodėl intelektualiniai istorikai dažnai tampa istorijos disciplinos, suprantamos plačiąja prasme, teoretikais bei kritiniais analitikais. White'as ir LaCapra yra šios tendencijos pavyzdžiai, nes jie ėmėsi šiuolaikinės historiografijos teorinių tyrinėjimų, prieš tai parašę įtakingiems asmenims ir Europos kultūros raidos bruožams skirtas intelektualines istorijas¹.

* Versta iš: Kramer L. S. *Literature, Criticism, and Historical Imagination: The Literary Challenge of Hayden White and Dominick LaCapra*. In: *The New Cultural History*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1989, p. 97 – 128.

¹ Žr., pavyzdžiui, White'o Europos intelektualinės istorijos apžvalgą kn.: Coates W. H., White H. V., Schapiro J. S. *The Emergence of Liberal Humanism*, New York, 1966, ir Coates W. H., White H. V. *The Ordeal of Liberal Humanism*, New York, 1970. Pažymėtinos LaCapra'os apie Europos intelektualus parašytos studijos: *Emile Durkheim: Sociologist and Philosopher*, Ithaca, New York, 1972; *A Preface to Sartre*, Ithaca, New York, 1978, ir *"Madame Bovary" on Trial*, Ithaca, New York, 1982. Savo metodologines teorijas jis praktiškai yra pritaikęs naujoje knygoje apie šių dienų literatūrą: *History, Politics, and the Novel*, Ithaca, New York, 1987. Neliesdamas jų reikšmingų darbų apie konkrečius Europos intelektualinės istorijos veikėjus, šiame esė aš apsiribosiu tais White'o ir LaCapra'os tekstais, kurie išsiskiria savo teorine pakraipa.

Išplėsti istorijos sampratą

Nors White'o ir LaCapra'os svarbiausios temos bei interesai dažnai nesutampa, aš stengsiuosiu juos abu susieti pagal bendrą literatūros kritikos metodų taikymą istorijai, pabrėždamas abiejų panašumus, o ne skirtumus. Akivaizdžiausiai šie panašumai matyti siekiant peržiūrėti ir išplėsti tradicines istorijos bei istorijos metodologijos sampratas. Tokia nuostata įgalina ir White'ą, ir LaCapra'ą peržiūrėti ribas, skiriančias istoriją nuo literatūros bei filosofijos, atsispirti tam, ką jie vadina įsivyravusiomis historiografijos tendencijomis ir sutelkti dėmesį į lemiamą kalbos vaidmenį aprašant bei konceptualizuojant istorijos tikrybę. Abu mokslininkai įsitikinę, jog didesnis dėmesys literatūros kritikos galimybėms paskatintų istorikus novatoriškesniam žvilgsniui ir apsaugotų nuo savųjų prietarų bei suvaržymų. White'as ir LaCapra nepavargsta vis priminti savo neretai priešišškai (ar abejingai) nusiteikusiems kolegoms, jog istorija rodo polinkį užsikonservuoti XIX amžiaus literatūrinėse bei mokslinėse paradigmose, o juk nei literatūrai, nei mokslui jau seniai nebetinka anos epochos masteliai. Tad White'o ir LaCapra'os iššūkis, metamas nūdienos istorikams, paliečia sudėtingą problemą – kaip iš XIX amžiaus paveldėtą tikrovės bei jos perteikimo historiografinę paradigmą padaryti atvirą toms kritinėms įžvalgoms, kurios iš pagrindų pakeitė XIX šimtmečio požiūrį į literatūrą, meną, kritikos teoriją ir kitus mokslus.

Raginimas įvairiapusiškiau traktuoti istoriją susijęs su europine tradicija, einančia nuo Friedricho Nietzsche's iki paskutiniųjų Michelio Foucault ar Jacques'o Derrida'os kūrinijų – tradicija, kuri kritiškai peržiūri esmines pažinimo prielaidas. Šioji tradicija, kuria daugelis istorikų nepasitiki ar tiesiog jos nemėgsta, pabrėžia, jog kritiniai teoretikai turėtų atkurti tuos prarastus ar išstumtus Vakarų kultūros elementus, kurie galėtų išjudinti sustabarėjusias epistemologines bei ontologines nūdienos nuostatas. Daugelis istorikų, Vakarų tradicijoje ieškančių filosofinio ar politinio tęstinumo, nelinkę liesti įprastinių konvencijų, leidžiančių suteikti norimą prasmę jų knygose aprašomiems istorijos reiškiniams. “Nuo XIX amžiaus antrosios pusės, – tvirtina viename iš savo esė White'as, – istorija tampa vis patogesne užuovėja visiems vadinamiesiems “blaiviai mąstantiems” mokslo vyrams, kurie puikuoja į gebėjimu sudėtinguose dalykuose atpažinti paprastas, o nepažįstamuose – seniai žinomas tiesas.”²

Tad White'o požiūris į šiuolaikinę historiografiją leidžia tarti, jog istorikai, užuot atkėlę vartus mūsų vaizduotei, linkę veikiau žaboti pasaulio suvokimo alternatyvas. “Kiekvieną discipliną <...> apibūdina, kaip įžvalgiai pastebėjo Nietzsche, tai, ką ji *draudžia* savo išpažinėjams. Kiekviena disciplina yra ne kas kita, kaip minties ir vaizduotės suvaržymų rinkinys, ir nė viena nėra taip apstatyta tabu, kaip profesionalioji historiografija.” Tokie tabu užkerta kelią literatūros bei meno inspiruojamoms įžvalgoms, nes verčia istorikus sutelkti dėmesį į išmonės ir fakto nesutapimą. Deja, ši takoskyra visiškai neįvertina šiuolaikinės literatūros teorijos galimybių ir paslepia nuo istorikų akių tikrąjį jų darbo

Taip pat norėčiau pažymėti, jog šiuokart neaptariami kritiški istorikų pasisakymai apie kalbamus tekstus, nors kiekvienas, norintis susidaryti išsamesnę historiografinės diskusijos vaizdą, turėtų greta White'o ir LaCapra'os veikalų susipažinti ir su kai kuriais jų kritikų atsiliepimais. Žr.: *History and Theory*, 1980, Beiheft 19. Tai šešių kritinių esė rinkinys apie White'o metodologiją, išdėstyta jo kn.: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, 1973; iš anksčiau skelbtų reikšmingesnių šios metodologijos svarstymų minėtini John S. Nelson kritinis esė žurnale *History and Theory*, 1975/14, p. 74 – 91, ir Michaelo Ermartho recenzija žurnale *American Historical Review*, 1975/80, p. 961 – 963.

Analitiniai esė, įvairiapusiškai aptariantys LaCapra'os metodologinius siūlymus: Toews J. E. *Intellectual History After the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience*. – *American Historical Review*, 1987/92, p. 879 – 907; Ermarth M. *Mindful Matters: The Empire's New Codes and the Plight of Modern European Intellectual History*. – *Journal of Modern History*, 1985/57, p. 506 – 527; taip pat Williamo J. Bouwsma'os kritinis esė apie LaCapra'os ir Steveno L. Kaplano redaguotą *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives*, Ithaca, New York, 1982, žurnale *History and Theory*, 1984/23, p. 229 – 236. Žr. taip pat Jameso T. Keoppenbergo kritinius vertinimus str. *Deconstructive and Hermeneutic Strategies for Intellectual History: The Recent Work of Dominick LaCapra and David Hollinger*. – *Intellectual History Newsletter*, 1987/9, p. 3 – 22.

Iš literatūros kritikų atsiliepimų apie LaCapra'ą ir White'ą žr., pvz., Peterio De Bolla'os str. *Disfiguring History*. – *Diacritics* 16, 1986/4, p. 49 – 58, ir Suzanne Gearhart str. *History as Criticism: The Dialogue of History and Literature*. – *Diacritics* 17, 1987/3, p. 56 – 65.

² White H. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Baltimore, 1978, p. 50. Šią, kaip ir kitas cituojamas White'o ir LaCapra'os knygas, sudaro įvairiuose leidiniuose per keletą metų publikuoti esė, tačiau pastarųjų pavadinimai čia atskirai nenurodomi.

vyksmą. "Iš esmės istorija <...> įgyja prasmę tuo pačiu būdu, kaip jos siekiama poeto ar romanisto kūrinyje, t.y. atsirinkdama atpažįstamus, nes įprastus, bruožus iš to, kas pirmu žvilgsniu atrodo problemiška ir mįslinga."³ Vis dėlto, kitaip negu rašytojai, istorikai savo knygoje paprastai atsisako grožinio prado; negana to, apsistatę griežtais istorijos disciplinos riboženkliais, jie įsivaizduoja pakilę aukščiau beletristikos. "Jie užsiima vaizduotės, šiuo atveju istorinės vaizduotės, kontroliavimu, jie nustato, ką galima ir ko negalima laikyti istoriniu įvykiu mokslinė prasme." O vis dėlto, nepaisant šių apribojimų, kiekvienas mėginimas aprašyti istorinius įvykius yra neišvengiamai nulemtas pasakojamųjų formų, "įkūnijančių darnumą, vieningumą, pilnumą ir išbaigtumą to gyvenimo paveikslo, kuris yra ir gali būti tik įsivaizduojamas"⁴.

Išmonės, vaizduotės matmuo atkuriant įvykius nereiškia, jog šių įvykių nebuvo tikrovėje, o tik tai, jog bet kuris mėginimas *aprašyti* įvykius (netgi tuo metu, kai jie vyksta) turi skaitytis su vaizduotės pavidalu įvairove. Maža to, atkuriant kiekvieną istorijos realiją privalu remtis istorijos filosofija. Kitaip tariant, rašydamas istoriją be filosofijos ar grožinio pasakojimo neišsiversi, tad neįmanoma pritarti tokiai disciplinos neliečiamybei, kuria prisidengę istorikai atsiriboja nuo filosofų ir literatų. "Pamatinis istorijos ir istorijos filosofijos skirtumas yra tas, jog pastaroji savo intelektualinį instrumentarijų, kuriuo faktai paverčiami diskursu, iškelia į teksto paviršių, tuo tarpu grynoji istorija (kaip ją vadina) slepia savo instrumentarijų pasakomųjų formų gelmėse, pasinaudodama juo kaip numanoma ar paslėpta struktūra."⁵ White'as teigia, jog pripažinti filosofinį komponentą "grynojoje istorijoje" ar išmonės pradus istoriniame pasakojime istorikams būtų pavojinga tik tuomet, jei jie įsikibę laikytųsi istorijos sampratos pagal XIX amžiaus mokslinę teoriją, griežtai skiriančią faktą nuo filosofijos ar faktą nuo išmonės. Išdrįsdami pasipriešinti tokiai perskyrai, istorikai galėtų išplėsti sampratą to, kuo jie užsiima, ir šitaip paversti savo discipliną kūrybiškesniu, savikritiškesniu ir mažiau pretenzingu užsiėmimu.

Toks pat siekis praplėsti mūsų istorijos vaizdinį matyti ir Dominicko LaCapra'os tyrinėjimuose. Pastarasis, kaip ir White'as, tekstus apie praeitį bei jų kontekstus nori išlaisvinti iš profesinio užsi-sklandimo. Tik LaCapra linkęs eiti toliau už White'ą, keldamas klausimą tiek dėl praeities vientisumo regimybės, tiek dėl istorinio pasakojimo apie tą praeitį rišlumo regimybės. Jei White'as, analizuodamas istorinio pasakojimo literatūrinės ir filosofinės struktūras, paprastai nurodo šių struktūrų giminystę (nors ir empiriškai neapčiuopiamą), tai LaCapra dažniau iškelia tekstų bei kontekstų priešpriešines tendencijas, griauančias visas historiografines pastangas laikyti šias priešpriešas tarpusavyje visiškai suderintas. LaCapra'os požiūriu, tarp istorinio pasakojimo ir jo objektų randasi vidinė trintis, nepaliaujamai trikdanti giliųjų filosofinių ir literatūrinių struktūrų dermę, kurią savo rašytinės istorijos analizėje išvelgia White'as.

Todėl LaCapra pasisako už kritinę historiografiją, nepasitikinčią darnaus sąryšingumo ieškojimais, kokių apstu istorijos knygoje. Čia, kaip ir White'o atveju, konstatuojamas poreikis išplėsti istorijos sampratą bei istorijos procesų suvokimą. LaCapra'os aiškinimu, "kiekvienas toks procesas yra ne kas kita, kaip veržimosi į vienovę, tapatumą, grynumą ir tam besipriešinančių jėgų sąveika. Tirti šį procesą nereiškia tiesiog atmesti vienovės bei dermės principų ir akiai garbinti antinominio susiskaldymo chaosą. Tai reiškia iš naujo peržiūrėti vienovės bei jos analogų sampratą, pasitelkiant veiksmingesnes ir kritiškesnes priemones"⁶. Taigi LaCapra pripažįsta, jog dermės sąvokos iš historiografijos negalima išbraukti, tačiau jis nori, kad istorikai į visa tai žiūrėtų kaip į tyrinėjimo objektą, o ne kaip į neliečiamą prielaidą. Tuomet istorikai, kritiškai peržiūrintys istoriškumo kategorijas, iš tiesų atkurstų gausybei užslėptų balsų, kurie priešgyniauja jų istoriniam (ir metafiziniam) troškimui girdėti tik tą vieną tiesiaieigį garsą.

Vadinasi, istoriko užduotis – plėtoti "dialogą", autonomiška praeitis turi ginčyti mūsų nuolatines pastangas tą praeitį darniai surikiuoti. "Būtina nedelsiant pripažinti, jog praeitis turi tik jai būdingus

³ Ten pat, p. 126, 98.

⁴ White H. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore, 1987, p. 66, 24.

⁵ White H. *Tropics of Discourse...*, p. 127. "Grynosios" istorijos ir istorijos filosofijų ryšiams daug vietos skiriama išsamioje White'o studijoje apie XIX amžiaus istorikus *Metahistory...*

⁶ LaCapra D. *Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language*, Ithaca, New York, 1983, p. 60. White'as taipogi aptaria (*Content of the Form...*, p. 21) bendrąjį polinkį ieškoti istoriniame pasakojime unifikuotų priedangų, laikydamas tai noru suteikti "moralinio reikšmingumo".

‘balsus’, kuriuos privalu gerbti, – rašo LaCapra, – ypač tada, kai jie priešinasi ar laužo tuos interpretacinius rėmus, kuriuos norėtume jiems primesti. Tekstas – tai priešybių pynė, o dialogas – dvikryptis eismas; geras skaitytojas yra kartu ir dėmesingas bei kantrus klausytojas.”⁷ Nors LaCapra dialogiškumu grindžia intelektualinės istorijos modelį, tai tampa aktualu visoms istorijos studijų formoms, kadangi “sritys”, kurias istorikai stengiasi “įsisavinti”, visuomet pranoksta jas apibrėžiančius aiškinimus; netgi “definityvinės studijos” išleidžia iš akių žymiai daugiau nei aprėpia. Už kiekvienos epochos, kiekvieno reikšmingo teksto, kiekvienos istorinės asmenybės slypi tendencijos, kurios meta iššūkį ar neigia visagales istoriografijos etiketes.

LaCapra (ir White’as) akcentuoja, jog apibrėždami istoriškumą ir skirdami istoriją nuo kitų užrašymo formų, istorikai neišvengiamai naudojami pasakojamosiomis struktūromis, tačiau jis (ir White’as) taip pat įspėja, jog šių struktūrų negalima laikyti daiktais savaime. “Analitinė takoskyra, taikoma istorijai ir literatūrai, sąvokai ir metaforai, rimtumui ir ironijai ir t.t., nustoja galioti toms diskurso sritims, kurios aiškiai patvirtina ar lemia kalbos ribų išplėtimą. Užtat būtent ryšiai tarp įvairių analitiškai apibrėžiamų takoskyrų, pasirodantys kalbos realybėje, turėtų labiausiai dominti tyrinėtoją.”⁸ Istorijos neįmanoma visiškai atskirti nuo literatūros, filosofijos ar kitų disciplinuotų kalbėjimo būdų, antra vertus, jos taip pat negalima su tais būdais tapatinti. Tad LaCapra’os nagrinėjami įvairių kalbėjimo būdų, atsiribojančių nuo realybės, panašumai bei skirtumai tampa mėginimu išplėsti istorijos sampratos erdvę; kalbos ribų peržiūra leidžia peržiūrėti ir išplėsti istorijos ribas.

Atnaujindami požiūrį į šią discipliną, White’as ir LaCapra susiduria su tuo, ką jie vadina viešpataujančiomis šiandieninio istorijos suvokimo formomis – White’as tai apibūdina kaip Ironiją, LaCapra – kaip socialinę istoriją. White’as tvirtina, jog nūdienos istorikai yra “įkalinti ironiškoje perspektyvoje”, kuri pasitelkia literatūrinį ironijos tropą pasakojamosioms struktūroms kone visuose profesionaliosios istoriografijos darbuose. Ši perspektyva, nurodydama žodžių ir daiktų neatitikimą, skatina skeptišką požiūrį į istorijos dalyvių pastangas aprašant tikrovę pasikliauti kalba. Praeitin atgręžta ironija įgalina istorikus pažvelgti į vaizduojamus žmones bei įvykius realistiškai ir nesuinteresuotai, nes amžininkai visada stokoja perspektyvos, leidžiančios išvysti atotrūkį tarp kalbamo ir patiriamo taip, kaip retro žvilgsniu mato istorikas. “Ironija reiškia, jog tikrovė (t.y. istoriko tikrovė) tampa pavaldi “realistinei” perspektyvai, kuri leidžia tikėtis nesuliteratūrinto patirties vaizdo.”⁹ Nė viena amžininkų karta negali išreikšti savo tikrovės visiškai išgrynintu (“neliteratūriniu”) būdu, todėl ironiškieji istorikai imasi analizuoti plyšį, atsiradusį tarp pasaulio praeities aprašymų ir to, kas, nūdienos istorikų manymu, tada iš tiesų vyko.

Ironiškųjų tendencijų, nenustojančių gyvybingumo ir mūsų laikais, pavyzdys White’ui yra garsusis XIX amžiaus istorikas Jacobas Burckhardtas. “Balsas, kuriuo Burckhardtas *kreipėsi* į savo klausytojus, buvo balsas ironizuojančiojo, kuriam duota aukštesnė, niūresnė nei klausančiųjų išmintis. Jis ironiškai *žvelgė* į savo tyrinėjimų objektą, istorijos lauką, kur prasmė nuolat išsprūsta, nepaklūsta apibrėžtims, atsiverdama tik išlavėjusiam intelektui.” Tokie kaip Burckhardtas ironiškieji istorikai įsitikinę, jog jų skeptiškas nusiteikimas realistiškesnis tiek už ribotą praeities amžininkų akiratį, tiek už naivias šiandienos kultūrinės madas su jų nerealiomis, romantinėmis iliuzijomis. Tačiau pats White’as anaipol nelaiko ironijos vienintele realistinio požiūrio į istoriją galimybe. “Manychiau, jog pripažindami šią ironiškąją perspektyvą, kartu pripažįstame ir teisę ją peržengti”, – teigiama *Metaistorijos* pabaigoje. “Jeigu pavyktų įrodyti, jog ironija tėra viena iš *daugelio* galimų istorinių perspektyvų, turinčių lygias teises poetinėje ir moralinėje vaizduotėje, nebereikėtų ironiškumo laikyti *privaloma* prizme istorijos bylai vertinti.”¹⁰ Nepasikliovimas vien ironija turėtų skatinti alternatyvius istorijos suvokimo ir perteikimo būdus, kurie, be abejo, gali rasti tik kalbos galimybių dėka. Todėl kritikuodamas istoriografijos hegemoniją ir siūlydamas rašytinei istorijai atsinaujinimo kelius, White’as plačiai ir su ypatingu dėmesiu gvildena įvairovę būdų, kuriais istorikai pasitelkia kalbą.

⁷ LaCapra D. *Rethinking Intellectual History...*, p. 64.

⁸ Ten pat, p. 57.

⁹ White H. *Metahistory...*, p. 38.

¹⁰ Ten pat, p. 250, 434.

LaCapra, nors ir palaikydamas White'ą kritikuojant išgalėjusią istoriografijos tendenciją, didesni dėmesį skiria socialinei istorijai, o ne ironijos tropui. LaCapra nesiginčydamas pripažįsta socialinės istorijos, kaip praeities suvokimo metodo, svarbą, tačiau jis priekaištauja socialiniams istorikams dėl kitų metodų nuvertinimo ir nevienakrypčio istorijos srauto supaprastinimo. Polinkis supaprastinti iš socialinės istorijos persidavė intelektualinei istorijai, tiriančiai sąmoningumo (*mentalitės*) bei socialinių idėjų raidą, kuri, pasak LaCapra'os, yra perėmusi blogiausią socialinės istorijos bruožą – matyti tik vieną tekstų ir kontekstų lygmenį. Socialinės istorijos prestižas verčia istorikus griebtis populistinės nuostatos sureikšminti vieną istorijos perspektyvą (“istorija socialinių apačių požiūriu”) kitų istoriškumo lygmenų ar interpretacijos būdų sąskaita. “Baigiama tu, – teigia LaCapra, – jog socialinė istorija diktatoriškai pasiskelbia “totaline istorija” ar bent jau kelrode žvaigžde, į kurią privalu lygiuotis visoms likusioms istorijos metodologijoms.”¹¹

Komentuodamas susitelkimą į metodologijos klausimus, LaCapra pažymi, jog socialistorinio požiūrio stiprėjimas (tarkim, pirmenybė liaudies, o ne elito kultūrai) “įtvirtina profesionaliosios istoriografijos hegemoninę padėtį”. Kitaip tariant, socialistoriškumo viršenybė sukausto mūsų istoriografijos bei istorijos tikrybės supratimą. “Jeigu kuris kultūros sluoksnis reprezentuoja pirmųjų laikų tikrovę, tereikia mažo žingsnelio, kuris leistų tą tikrovę studijuojantiems pasijusti ‘tikraisiais’ istorikais, užsiimančiais visų svarbiausiais dalykais.”¹² Taigi LaCapra nenusiteikęs perleisti istoriografijos socialistorikams, lygiai kaip White'as nelinkęs palikti jos ironikų rankose. Socialinės istorijos visavaldystę gali pažaboti kritiškai atnaujintas tekstų bei kontekstų įdėmaus skaitymo (*close reading*) metodas, kuris “netgi nurodytų socialinės istorijos silpnąsias vietas, kur formuluotes privalu tikslinti”. Reikšmingiausia galbūt tai, jog didesnis dėmesys tiems būdams, kuriais literatūros kritikai ir filosofai perskaito didžiuosius tekstus, atvėsinėtų socialistorikų aistrą “matyti paskirų tekstų prasmę vien kaip reprezentacinę, iliustracinę ar simptomine funkcijas”¹³.

Kaip priešnuodį redukciniams socialinių istorikų skaitymo stiliui LaCapra siūlo tokius istorijos tekstų bei kontekstų skaitymo būdus, kurie pripažįsta jų nevienalytiškumą, taip pat atveria kelius naujoms užrašymo galimybėms, nes pasirinktasis rašymo būdas visuomet susijęs su pasirinktuoju skaitymo būdu. Skaitymas ir rašymas – tai du besikryžiuojantys aspektai, liudijantys nesutraukomus istoriko ir kalbos saitus. Tad LaCapra pritaria White'ui, jog istorijos studijos turėtų apimti ir kalbos studijavimą, nors tai nereikia, kad pasaulį privalu tapatinti su kalba (“tekstualinis imperIALIZMAS”) ar kad kalba tėra tiktai pasaulio atspindys (redukcinis “kontekstualizmas”).¹⁴

Akivaizdu, jog istoriografijos įgaliojimų bei prioriteto persvarstymas pirmiausia reikalauja atnaujinti požiūrį į kalbą. Siekdami lanksčiau suvokti kalbą, White'as ir LaCapra atsigrežia į tuos šaltinius, kuriuose į kalbą smelkiamasi giliausiai – literatūros kritiką ir didžiuosius literatūros kūrinius. Šiuose šaltiniuose istoriografijos plėtoje esama stebėtinų postūmių. “Paaiškęja, – rašo White'as, – jog nūdienos istorikų problema yra ne tai, ar jie sugebės pritaikyti savo reikmėms lingvistinį modelį, <...> o tai, kokį lingvistinį modelį jie pasirinks.”¹⁵ Turint galvoje tradicinės istoriografijos abejingumą kalbiniams bei literatūriniais aspektams, nesunku suprasti, jog lingvistiniu keliu pasukę istorikai priversti peržengti senus “tikrosios istorijos” rėmus ir atsidurti ne savo kultūros teritorijoje. Literatūros kritikoje kaip tik ir randame pirmuosius svarbius šio kelio ženklus, vedančius į naują šiuolaikinės istoriografijos sampratą ir naujas praeities tekstų bei kontekstų interpretavimo galimybes. Vis dėlto pripažinti egzistuojant netyrinėtas istorijos užrašymo ir mąstymo struktūras tėra pirmasis žingsnis, nes naujo tipo istorikas turi sykiu plėsti bei keisti ir tų struktūrų nebeatitinkančias senąsias sąvokas. Todėl naują literatūrinį požiūrį į istoriją lemia taip pat grožinės raškos bei poetinio suvokimo išvalgos, kurios buvo skelbtos esančios už istoriografijos ribų. Istorija, žinia, negali leisti sau varžytis su grožine kūryba, kadangi istorikui privalo rūpėti tai, kas tikrai atsitiko praeityje. Tiktai šiandieninis tos praeities perteikimas gali ir turi, anot White'o ir LaCapra'os, įveikti metodologinius barjerus, kuriuos istoriko profesija paveldėjo iš savo pozityvistinės mąstysenos protėvių.

¹¹ LaCapra D. *History and Criticism*, Ithaca, New York, 1985, p. 80.

¹² Ten pat, p. 69.

¹³ LaCapra D. *Rethinking Intellectual History...*, p. 24, 344.

¹⁴ Ten pat, p. 19, 85 – 86.

¹⁵ White H. *Content of the Form...*, p. 188 – 189.

Literatūros kritika

Literatūros kritikos metodų taikymas istorijos problemoms ir tekstams iš karto kelia klausimą, kurie literatūros kritikos būdai galėtų istorikams labiausiai praversti. White'as su LaCapra itin pasikliauja naująja prancūzų kritika, nors kiekvienas joje pabrėžia ką kita. White'o tematika artimesnė Micheliui Foucault, o LaCapra teikia pirmenybę Jacquesui Derrida'ui. Tačiau ši takoskyra netampa besąlygiška dichotomija, nes abu tyrinėtojai remiasi ir kitais teoretikais, tokiais kaip Northropas Frye'us, Kennethis Burke'as, Romanas Jakobsonas (White'as) ar Martinas Heideggeris ir Michailas Bachtinas (LaCapra). Nepaisant nuorodų į skirtingus vardus, White'ą ir LaCapra'ą sieja įsitikinimas, jog anksčiau už kokį istorijos tyrinėjimą ar neknyginę realybės sampratą jau egzistuoja neištirtos pasakojamosios struktūros bei ontologinės prielaidos.¹⁶ Literatūros teorijų vertingumas kaip tik ir glūdi gebėjime analizuoti tų struktūrų kodus bei retorines konvencijas, nuo kurių istorikas nesąmoningai priklauso.

Tęsdamas šią literatūros kritikos tradiciją, White'as klasikinės istoriografijos literatūrinius kodus atskleidžia *Metaistorijoje*, veikale apie XIX amžiaus istorikus. Remdamasis daugiausia Frye'umi ir Burke'u, jis aptinka įvairių siužetiškumo, dėstymo pobūdžio, ideologijos bei tropų istoriografinių atitikmenų, kurių kiekvieną sudaro keturios skirtingos kategorijos ar tikėtinos struktūros. Visuose istorijos tyrinėjimuose, tvirtina White'as, „slypi giluminis struktūrinis turinys, kuris yra iš esmės poetinės ir išimtinai kalbinės prigimties ir kuris, kaip pirminė paradigma, nulemia, koks iš tiesų turėtų būti tikrasis 'istorinis' aiškinimas“. Šis giluminių struktūrų lygmuo neišvengiamai tampa atramos tašku, nuo kurio „istorikas pradeda *poetini* – savo giliaja esme – akta, kol apsibrėš istorinę erdvę ir pavers tą erdvę vieta, kur jis, trokšdamas įrodyti pasirinktųjų teorijų vaisingumą, aiškina 'kaip ten viskas iš tikrųjų buvo'“¹⁷. Gilindamasis į tokias apriorines kategorijas White'as turi imtis ir istorinių tekstų formos analizės, kadangi formali pasakojamoji struktūra (metaistorinė struktūra) nulemia kiekvieno konkretaus fakto vietą ir kiekvieno konkretaus pasakojimo sąrangą.

Literatūros kritikos dėka White'as pastebi, jog istorinis pasakojimas naudojasi tik ribotu apriorinių struktūrų skaičiumi. Tiesa, kiekvieną istorijos įvykį galima atkurti daugybe versijų, tačiau įtikinamas jas padaro tik gerai pažįstamos „aiškinamosios strategijos“. Visagalis įtikinamumo troškulus reiškia, jog „skaičius strategijų, kuriomis istorikas teikia reikšmes faktams, sutampa su skaičiumi bendrųjų pasakojimo modelių, esančių paties istoriko kultūroje“¹⁸. Deja, daugelis istorikų, versdami istorijos faktus savo pasakojimais, kritiškai neatsižvelgia į šias apriorines išlygas – pastarąjį momentą White'as nuolatos pabrėžia, analizuodamas tokių skirtingų autorių kaip Michelet, Ranke, Tocquevillis, Burkhardtas XIX amžiuje ar E. P. Thompsonas ir A. J. P. Tayloras XX veikalus.¹⁹ Išties, kadangi šie istorikai (kartu su visais likusiais) stengiasi paversti nepažįstamas kitų kraštų ir laikų realijas metaforomis, ir svetima tampa sava, iš jų autoriteto galima spręsti, kiek tie pasakojimo modeliai atitinka mūsų kultūros ir kalbos kodus. „Istorikai ne prasčiau už poetus įvaldę „atpažinimo afektą“ <...>, įterpdami į savo pasakojimus reikšmių modelius, labai panašius į tai, ką jų kultūrose jau išryškino literatūros menas.“²⁰ White'as kaip tik ir nori atskleisti šių „reikšmių modelių“ veikimą, pasitelkdamas retorikos teorijos terminiją, kuria daugelis istorikų nesidomi arba nesupranta.

Aptardamas apriorines pasakojamąsias strategijas, White'as išskiria keturis galimo siužetiškumo tipus (romantinį, tragiškąjį, komiškąjį, satyrinį), keturis tikėtino dėstymo pobūdžio tipus (formuojantį, mechanistinį, organicistinį, kontekstinį) ir keturis ideologinio užsiangažavimo tipus (anarchistinį, radikalųjį, konservatyvųjį, liberalųjį) – kiekvieną jų lemia keturi literatūriniai tropai, paverčiantys nežinomą žinomu (metafora, metonimija, sinekdocha, ironija).²¹ Empirinės pakraipos istorikai linkę ignoruoti White'o pabrėžiamą pamatinį, neretai lemiantį, literatūrinių tropų vaidmenį, laikydami

¹⁶ Apie White'o teorines įtakas žr.: White H. *Metahistory...*, p. 3, 8, 31 – 33. LaCapra'os nuorodos į šiuolaikinių teorijų poveikį jo darbams išdėstytos kn.: LaCapra D. *Rethinking Intellectual History...*, p. 21 – 22, 29, 306 – 318.

¹⁷ White H. *Metahistory...*, p. ix – x.

¹⁸ White H. *Historical Pluralism*. – *Critical Inquiry*, 1986/12, p. 488.

¹⁹ White H. *Metahistory...*, p. 142; to paties: *Tropics of Discourse...*, p. 15 – 19, 107 – 114.

²⁰ White H. *Tropics of Discourse...*, p. 58.

²¹ Pasakojamųjų struktūrų tipai bei tropai itin išsamiai aptariami White'o *Metaistorijos* įvade: *Metahistory...*, p. 7 – 38.

tropus neturinčiu ryšio su moksliniu tyrinėjimu profesiniu žargonu, tuo tarpu istorikai teoretikai, kaip LaCapra, dažnai suabejoja White'o tropų teorijos sąvokų tikslumu. Įsidėmėtina, jog paties White'o požiūris į "tropologijos figūras" nepaverčia šių figūrų besąlygišku "diskurso dėsniu", nes esama "daugybės diskursų, kur norimo modelio pavidalų neįmanoma išvelgti". Nepaisant to, White'as tvirtina, jog pasakojamasis diskursas negali išvengti tropų "šešėlio" ar atspindžio tų sąmonės struktūrų, kurios sudaro kiekvieno istoriko tyrinėjimo metmenis.²²

Šiuo požiūriu White'ą galima palyginti su Foucault, kurio "žinojimo archeologija" yra vienas iš tų modelių, kuriuos White'as bando pritaikyti istorijai. Išties, atrodo, jog perpasakodamas Foucault, White'as turi galvoje save.

Foucault nuomone, humanitariniai mokslai išlaikė *metaforizacijos* modelius, kurie diskurse įpavidalina (o ne vien tik paženkliną) pasirinktus objektus. Humanistikos raidai skirtų Foucault darbų tikslas kaip tik ir yra atskleisti perkeltinės (galiausiai tampančios mitine) reikšmės strategijas, kurios laiduoja tokius būdingus šiems mokslams konceptualizavimo ritualus.

Šių "perkeltinės reikšmės strategijų" atidengimas humanitariniuose moksluose neišvengiamai pavirsta kraštutine ardomąja užmačia, tik atrodo, jog White'as pasiryžęs eiti įkandin Foucault iki pat "istorijos sąmoningumo slenksčio"²³.

Apsibrėžti veiklos ribas privalo netgi archeologinė ekspedicija, o White'as sustoja ten, kur pradeda Derrida. Derrida'os struktūralistinis susitelkimas į kalbą peržengia ribas (White'as tai pavadino "absurdo momentu šiuolaikinėje literatūros teorijoje"), nes jis "ne tik mąsto tai, kas nemąstoma, bet ir paverčia visa tai stabu". Atsilygindamas Derrida tokius samprotavimus laiko absurdiškais, tvirtindamas, jog yra "tikrai metaforizacija, o ne pačios kalbos suteikta išimtinė teisė abejoti kalba". Į tai White'as atsako, jog Derrida analizuodamas kalbą perlenkia lazda, kadangi teigia, jog "egzistuoja ne 'reikšmės', o tik vaiduokliškas alternatyvių 'reikšmių' šokis, gimstantis iš metaforizavimo būdų įvairovės". Iki tol perkeltinės reikšmės ieškojimuose palaikęs literatūros kritikus, dabar White'as, regis, įspėja istorikus sergėtis "absurdiškos" Derrida'os įtakos. "Mes pasmerkiame stebėti begalinius metafizinius perėjimus iš vienos perkeltinių reikšmių visatos į kitą", – prikiša Derrida'ui White'as. "Ir visur metaforizuojama tuo pat būdu."²⁴ Įdomu, kodėl White'as yra nusistatęs prieš Derrida'os literatūrinę kritiką?

Šį klausimą kritinėse pastabose apie White'ą kaip tik iškelia LaCapra, linkęs pritarti Derrida'os oponentams, nepasitikintiems istorijos reikšmių medžiokle kalbinėmis priemonėmis. LaCapra leidžia suprasti, jog White'o priešiškus Derrida'ui rodo bendrąją kultūrinę ir socialinę tendenciją paversti atpirkimo ožiais asmenybes, kurios kelia grėsmę savajam identitetui. "Nes tai, apie ką kalba Derrida, yra White'o *jautrioji vieta*." Nors Derrida'os išryškintos kalbos metaforizavimo galios bei pažinimo pagrindų kritika ir aptinkama White'o istoriografinėje analizėje, LaCapra tikina, jog nepritarimą Derrida'ui galima vertinti kaip "grįžimą prie nepavojingo 'blaivumo' ir šabloniško ironizavimo, kai ironizuojamas *kitas* išsako tai, kas iš tiesų susikaupę paties White'o viduje, tačiau toks *kitas*, kurio ištara arba perdėm nemaloni, arba pernelyg nepriimtina suformuluota"²⁵. Taigi LaCapra polemizuoja su White'u kaip literatūros kritikas, tuo pat būdu aptardamas ir daugelį kitų istorikų bei teoretikų; kitais žodžiais, jis ginčija White'o požiūrį į Derrida'ą, taikydamas postruktūralistų kritinius metodus, primenančius paties Derrida'os metodus, kuriais jis kritikavo Lévi-Straussą ar Foucault. Nepaisant White'o pastangų pasipriešinti pozityvistinėms istorikų nuostatoms, jo teorija pasilieka, LaCapra'os akimis, "toje pačioje bendroje atskaitos sistemoje kaip ir 'mokslinės' pozicijos, kurias ši teorija apvertė aukštyn kojomis. Iš tiesų, White'o teorijos principas, skelbiantis, jog tropai esą retorikos bei naratyvo pagrindas, tebuvo struktūralizmo atžala, apimanti tik vieną ("tropinį") diskurso lygmenį, laikytą visų

²² White H. *Tropics of Discourse...*, p. 2 – 3, 12 – 13.

²³ Ten pat, p. 231 – 232, 239.

²⁴ Ten pat, p. 281.

²⁵ LaCapra D. *Rethinking Intellectual History...*, p. 79, 78.

svarbiausiu”²⁶. Todėl LaCapra ir sako, jog White’as bendrai su kitais istorikais trokšta surasti tą nepajudinamą pamatą, į kurį atsiremtų mūsų istorijos tikrybės samprata. Daugelis istorikų lokalizuoja šią tikrybę socialiniame ir politiniame pasaulyje, tuo tarpu White’as aptinka ją tropuose, modeliuojančiuose rašytinę istoriją, tačiau kiekvienu atveju metafizinis veržimasis į pilnutinį buvimą, pilnutinę reikšmę, pilnutinį paaiškinimą lieka tik kaip neįrodoma grindžiamoji prielaida.²⁷ Trumpai pasakius, White’o tropologinės sąvokos perkelia į tekstą tokį mąstymą kategorijomis, kokį dauguma istorikų taiko kontekstui.

Derrida’os kritiniai metodai LaCapra’i atrodo patrauklūs, kadangi įtikinamiau perteikia tai, kas iš tiesų vyksta rašytinės istorijos tekstuose ir socialinėje patirtyje. Kategorijas, kuriomis mes aprašome pasaulį, be perstojo atakuoja kitos tendencijos, kurios “jau visą laiką” slypi toje kategorijoje, kurią teoriškai neigia. Paprasčiau sakant, tai reiškia, jog neįmanoma, tarkim, šviesą įsivaizduoti be tamsos ar pilnumą be tuštumos; kiekviena sąvoka kažkokia dalimi sutampa, atkartoja ar papildo kitą, tuo būdu užkirsdama kelią visiško ir “švaraus” sutapimo galimybei. LaCapra’os įsitikinimu, ši Derrida’os išvalga, kurią galima pavadinti pasipildymo samprata, itin svarbi istorikams, kurie norėtų suskaldyti pasaulį į besąlygiškas priešybes ir šitaip pažeistų istorinės patirties bei tekstų daugiasluoksniškumą. “Papildymas paaiškina, kodėl ‘tikrovėje’ analitinės skirtybės neišvengiamai kryžiuojasi, – rašo LaCapra, – ir kodėl klaidinga laikyti jas dichotominėmis kategorijomis. Analitinės ar poliarinės priešybės visuomet turi problemiškąją nesutapimų liekaną, kuriai paaiškinti pačių priešybių nepakanka.”²⁸

LaCapra pripažįsta (o jo kritikai primygtinai pabrėžia), jog pasipildymo samprata verčia klausti, kokių būdu protas suteikia tvarką pasauliui, nors jis taip pat teigia, kad ši samprata “nepanaikina skirtybių ir negali būti tapatinama su maišatimi”. Tačiau neišvengiamos sąvokų skirtybės neturėtų virsti “transcendentinėmis pažinimo sąlygomis”, iškreipiančiomis sudėtingą besivaržančių tendencijų sąveiką, per kurią tos skirtybės pasireiškia. Iš Derrida’os kritinės teorijos darosi aišku, jog mūsų pastangos kontroliuoti pasipildymų žaismę neišvengiamai reikalauja vaizduotės talkos. “Analizė pateikia aiškiai apibrėžtas idėjas, kurios fiksuoja ribas, šalina dviprasmiškumą arba tarpusavyje susikerta, sudarydamos marginalinius atvejus. Kaip analizė apibrėžia poliarines priešpriešas, taip sėkmingai ji sukuria idealiuosius tipus ir euristinius vaizdinius.”²⁹

Tačiau šių vaizdinių negalima laikyti patikimais, nes pasipildymai tolydžio peržengia ribas, kuriomis apibrėžiamos analitinės sąvokos. Nors šis procesas nereiškia, jog istorikai galėtų ar turėtų atsisakyti kategorizavimo ar sisteminių skirtybių charakteristikų, bet rodo, jog reikia skirti žymiai daugiau dėmesio tam, kaip tos kategorijos tarpusavyje varžosi ir susikerta. Be abejo, esminė problema – sukurti tokį rašytinės istorijos metodą, kuris atskleistų susikertančių kategorijų sudėtingumą neatmesdamas analitinių skirtybių ir šitaip išvengdamas visiško neapibrėžtumo ir painiavos. LaCapra ir pats nujaučia pavojų, kurį kelia žavėjimasis “pelės margutės šmirinėjimais tarp aklaviečių ir liguistas potraukis nuokrypiams bei atsitiktinumams – tendencijoms, kurios kėsina ribų kontrolę visiškai atiduoti į totalinio suvienijimo rankas ir tuo būdu išstumti bet kokią racionalią kritinę sampratą”³⁰. Tačiau, kaip rodo platūs LaCapra’os komentarai, skirti rusų kritikui Michailui Bachtinui, literatūros kritika nebūtinai turi vesti į tokią aklavietę.

LaCapra’os teigimu, Bachtino teorijoje itin vertinga jo išryškinta literatūrinių ir gyvenimiškųjų opozicijų sąveika, kurią Bachtinas išsamiausiai aprašo nagrinėdamas Dostojevskio “dialoginę žodžio prigimtį”. LaCapra remiasi Bachtinu tvirtindamas, jog didžiuosiuose romanuose vidinės įtampos dažnai atskleidžiamos įtaigiau nei kituose tekstuose, nes literatūrinė forma išlaisvina kalbą ir šitaip ginčija sąvokas, kurios kitur kultūroje neginčijamos. “Bachtino iškeltas dialogiškumas atkreipė dėmesį į prieštaringesnius, logikai nepaklūstančius teksto matmenis <...> ir atskleidė, kokia svarbi siena ar slenkstis, kur vadinamosios prieštaros keičiasi vietomis ir, galimas dalykas, taikiai sugyvena, neretai itin glaudžiai suartėdamos.”³¹ Dėmesys dialogiškumui didžiojoje literatūroje tampa svarbus ir istorinei

²⁶ Ten pat, p. 34.

²⁷ Ten pat, p. 76.

²⁸ Ten pat, p. 76.

²⁹ Ten pat.

³⁰ LaCapra D. *History and Criticism*..., p. 141.

³¹ LaCapra D. *Rethinking Intellectual History*..., p. 313.

tekstų bei kontekstų analizei būtent besivaržančių balsų reikšmės iškėlimu. Praeities visuomenių tekstai ir socialinės realijos išpavidalina per nuolatinį dialogą, kurį būtina tyrinėti ir į jį įsitraukti kiek galima įvairesniais būdais ir kurio nevalia lengva ranka supaprastinti iki vienintelės monologinės reikšmės. Tad istorijos dialogiškumo pripažinimas duotų pradžią ginčui tarp opozicinių sąvokų daugelyje skirtingų lygmenų: konkrečių tekstų opozicinių idėjų dialogui, dialogui tarp istorikų ir praeities, dialogui tarp tekstų ir kontekstų. Tačiau nė vienos iš šių priešpriešų nereikėtų laikyti įprastomis dichotomijomis, nes dialogą laiduoja būtent toji daugybė taškų, kur priešpriešos, regis, „jau visą laiką“ kertasi.

Imkime kaip pavyzdį dialogą tarp opozicinių teksto ir konteksto sąvokų. Pasak LaCapra'os, daugelis istorikų įteisina hierarchinę tekstų ir kontekstų dichotomiją, pabrėžiančią daugumos tekstų abstraktumą bei kontekstų konkretų realumą. Šioje dichotomijoje tekstai atlieka paskirtį dokumentų, atskleidžiančių ar atspindinčių darnią, santykinai vienvalytę istorinę vietą, laiką ar kultūrą, tačiau šitaip skaitant tekstus jie supaprastinami, o sudėtingas kontekstas apsitraukia migla. Svarbiausia, jog teksto – konteksto dichotomija visiškai neįvertina fakto, kad kontekstas nėra vien tik ikikalbinė tikrovė, kurią kalba ištikimai aprašo. Atvirkščiai, tikrovė „jau visą laiką“ yra įsiterpusi ar įpavidalinama tų teksto procesų, nuo kurių istorikai linkę nusigręžti. „Kontekstas taip pat yra savos rūšies tekstas, – pažymi LaCapra, – jis reikalauja ne stereotipinių ideologizuotų 'aprašymų', bet interpretacijos ir pamatuotos kritikos.“³² Todėl istorikui derėtų skaityti kontekstą atsižvelgiant veikiau į literatūros proceso „intertekstualumą“, o ne priežastingumo saistomą atspindžio sampratą. Įprastiniai tekstų ir realybės priešpriešos teiginiai paprasčiausiai subliūkšta, nes praeitis išgauna į tekstus ar jų atmainas memuarų, pranešimų, rašytinių publikacijų, archyvų, paminklų ir pan. pavidalais³³. Tuo tarpu šis tekstualinis pamatas kontekstui pažinti dažnai „nuslepiamas ar išstumiamas“ įsikibusių į nepajudinamą tikroviškumo pamatą istorikų.

Įsigalėjusi istorikų tendencija vertinti kontekstą kaip pagrindinę ir paprastai vienvalytę varomąją istorijos jėgą leidžia LaCaprai konstatuoti tebesitęsiančios Vakarų metafizinės tradicijos poveikį netgi perdėm pasaulietiškiems ir pozityvistiškiems šiuolaikinės historiografijos tyrinėjimams. Anapus interpretacijų bei tekstų esančią tikrovę istorikai nori aprašyti būdais, kurie atkartoja antikos metafizinę veržimąsi į grynąją būtį, o jų „kontekstualizmas“ tęsia „platonizmo“ tradiciją, kylančią iš „idealizuojamos pilnutinės grynosios reikšmės sampratos“³⁴. Tik, suprantama, metafizikos ar teologijos pirminis judintojas (Idėja arba Dievas) čia užleidžia vietą Kontekstui, betgi naujasis pirminis judintojas, kaip ir tradicinėje metafizikoje, veikia tuo pačiu būdu transcenduodamas kalbą ir nustatydamas nekintamą galutinę reikšmę. Štai kodėl LaCapra stoja prieš išsiskilusias (metafizinę) dichotomiją, pabrėždamas nevienareikšmius tekstų bei kontekstų panašumus. Jis teigia, jog „(konteksto) 'skaitymas' ir interpretavimas kelia tokias pat problemas, kaip ir painiausias rašytinis tekstas“. Žinia, rimtesnis šių problemų nagrinėjimas istorikų dalios nepalengvintų, užtat padarytų galą hierarchijai, kuri šiuo metu iškelia kontekstą kaip istorijos varomąjį centrą.

Vaisingas požiūrių kaitaliojimas leistų geriau pažinti ir daugiasluoksnį tekstą, kartais netgi parankesnę modelį „platesniam kontekstui“ atkurti. Tuomet teksto ir konteksto santykiai taptų „intertekstualinio“ skaitymo problema, kuriai nebetinka redukcinio supaprastinimo metodai, paverčiantys kontekstą visiškai vienvalytę ar visagale struktūra, prisodrinančia tekstą konkrečiomis reikšmėmis.³⁵

Nors LaCapra'os dialoginis istorijos modelis jokiū būdu neatmeta neknyginių kontekstų, tie kontekstai aiškiai apibrėžiami kitaip, remiantis jų kalbiniais ypatumais, neleidžiančiais redukuoti istorijos tikrybės į jos *grynąsias* (t.y. ikitekstines) savybes. Vis dėlto tikėjimas ikitekstinio istorijos lauko egzistavimu toks gajus, jog kartais LaCapra įžvelgia jį netgi Haydeno White'o studijoje.³⁶

³² Ten pat, p. 95 – 96.

³³ LaCapra D. *History and Criticism...*, p. 128.

³⁴ LaCapra D. *Rethinking Intellectual History...*, p. 115.

³⁵ Ten pat, p. 117.

³⁶ Ten pat, p. 79 – 80.

White'o įtikėjimas ikitekstine istorijos tikrybe, plytinčia "ten kitur" ir aiškintina istoriko vartojamais tropais, ryškesnis jo ankstesniame veikale, kur jis, pavyzdžiui, teigia, jog "istorikas stoja akistaton su istorijos lauku panašiai kaip gramatikas susiduria su nauja kalba". Istorikai čia pasitelkia kalbą, kad "nužymėtų lauką bei jo elementus <...> ir sykiu juos parengtų aiškinimui bei pateikimui".³⁷ LaCapra'os manymu, tokia "istorijos lauko" samprata palieka vietos teksto ir konteksto dichotomijai, nors istoriškumo pagrindas ir perkeliamas veikiau į istoriko tekstą, o ne į kontekstą. Tikriausiai atsakydamas į šią kritiką, vėlesnėje knygoje White'as pritaria LaCapra'os akcentuojamam paties "istorijos lauko" tekstualumui ir taip pat mėgina įveikti klasikinę teksto ir konteksto dichotomiją. "Teksto – konteksto santykiai, anksčiau laikyti neliečiama istorinio tyrinėjimo prielaida, tapo problema", – konstatuoja White'as. "Vis dėlto kaip tik klausimo, kur baigiasi tekstas ir prasideda kontekstas, neapibrėžtumas ir šių santykių prigimtis pasirodo besanti gera dingstis tyliam triumfui (kalbama apie istorikus intelektualus)."³⁸ Daugelis istorikų nesutiktų pripažinti, jog tekstas ir kontekstas, kadaise akivaizdžios sąvokos, nuolat kertasi, tuo tarpu White'as antrina LaCapra'ei, pabrėždamas jų nevienareikšmę sąveiką ir keldamas tekstų bei kontekstų skaitymo literatūros kritiko akimis vertę. "Istorijos tikrybė, praeities tikrybė yra tai, kas gali pasiekti mane tik kaip artefaktas, kurį su tekstu sieja pati prigimtis."³⁹ Kitaip tariant, joks reikšmių kontekstas neįsivaizduojamas be kalbos (t.y. teksto), kuri jį įpavidalina ir apibrėžia.

Dėmesio sutelkimas į kalbą, tekstualumą, pasakojamąsias struktūras, susikertančias sąvokas, dialogiškumą – tai, ką White'as su LaCapra perėmė iš literatūros kritikos, – yra svarbi paskata istorikams permąstyti tiek istoriografijos, tiek istorijos tikrybės prigimtį. Beje, kritinis žvilgsnis iškelia ir praktinį klausimą, ar apskritai įmanoma parašyti tokią istoriją, kuri apimtų visus White'o ir LaCapra'os aptartus kalbinius niuansus. Žodžiu, kaip galima nepasikliauti istorinio diskurso apibrėžimais, kategorijomis ar realijomis ir vis dėlto likti istoriku? Šis klausimas atveda White'ą ir LaCapra'ą iš literatūros kritikos į šiuolaikinę literatūrą, kuria istorikai šiandien galėtų remtis taip pat nevaržomai, kaip anksčiau gamtos ar socialiniais mokslais. Literatūra siūlo alternatyvius pasaulio pažinimo bei aprašymo būdus ir naudojami kalba kaip vaizduotės instrumentu, perteikiančiu nevienaprasmes, susikertančias gyvenimo, minčių, žodžių ir patirties sąvokas.

Romanai ir poezija

Viena iš reikšmingiausių nūdienos istoriografijos tendencijų, aprašytų White'o ir LaCapra'os, yra gilėjanti grožinės literatūros ir rašytinės istorijos pasakojamųjų formų takoskyra. XIX amžiaus istorikų raiškos būdai atspindėjo to meto romano ir gamtos mokslų ieškojimus, tačiau ši praėjusio amžiaus metodika taip ir liko nepakitusi, tuo tarpu rašytojai įsitraukė į daugiaplanio pasakojimo eksperimentus, o mokslininkai ėmė iš naujo kelti mokslo prigimties klausimus. Apsiribojusi tik tokiais raiškos modeliais kaip realistinis romanas ir pozityvistinis mokslas, istorija (White'o nuomone) "nustojo matyti savo šaknis literatūrinėje vaizduotėje"⁴⁰. Šitaip toldami nuo šaknų, istorikai apribojo savo metaforizavimo laisvę, matydami vis mažiau istoriografų ir romanistų ar poetų kuriamosios veiklos panašumų. Reikalavimą atskirti istoriją nuo literatūros galima rasti kone visuose pasisakymuose apie "discipliną", kuri metodiškai stengėsi įkalinti vaizduotę išankstinių argumentų ir duotų rašytinių formų rėmuose"⁴¹. Šis disciplinavimo vėjus skatino istorikus sureikšminti savo teises į mokslumą, bet kartu jis nustūmė istoriją į paribį kūrybiškos, kritiškos intelektualinės kultūros, aprėpiančios vis naujas kalbines, teorines eksperimentines problemas. Tiek White'as, tiek LaCapra mano, jog padarę savo discipliną atvirą alternatyvinėms pasakojimo formoms istorikai užimtų svaresnę vietą nūdienos kultūrinuose debatuose; atidesnis žvilgsnis į pastarojo šimtmečio romanistų bei poetų pasiekimus

³⁷ White H. *Metahistory...*, p. 30.

³⁸ White H. *Content of the Form...*, p. 189.

³⁹ Ten pat, p. 209.

⁴⁰ White H. *Tropics of Discourse...*, p. 99. LaCapra literatūrinio ir istorinio pasakojimo atsiskyrimą aptaria kn.: *History and Criticism...*, p. 122.

⁴¹ White H. *Content of the Form...*, p. 66 – 68.

padėtų įveikti tai, ką White'as vadina "terminų neatitikimu", kaskart aptinkamu, kai kalbama apie "istorinę vaizduotę".⁴²

Didžiai vertinga istorikams yra moderniosios literatūros nuostata tyrinėti kalbos vyksmą ir reikšmes visais socialiniais, politiniais ir asmeninės patirties požiūriais. Rašytojai kūrėjai gerokai pranoko "senąsias sustabarėjusias pasaulio sampratas, reikalavusias tariamai statiškos tikrovės pažodinių kopijų", suvokdami, jog kiekvienas pasaulio pavaizdavimas gali būti ginčytinas.⁴³ Tuo tarpu istorikai toliau plūša, ieškodami tikrai egzistavusio pasaulio patvirtinimų, užuot pripažinę, jog jų daliniai aprašymai visada apeina gausybę kitokios svarbios informacijos. Žymiai tinkamesnis pradinis taškas istoriniam pasakojimui būtų pripažinti, "jog nėra tokio dalyko, kaip *vienintelis* teisingas požiūris į bet kurį tyrinėjamą objektą, o tik <...> daugel teisingų požiūrių, reikalaujančių savojo raiškos būdo". Tokia pliuralistinė nuostata turi nemaža privalumų, įskaitant išaugusį dėmesį istorijos metodologijų įvairovei, nuo kurios nebeįmanoma pasislėpti. "Į tokių nuostatų istoriką, – sako White'as, – galima žiūrėti panašiai kaip į šiuolaikinį menininką ar mokslininką, kuris pasirenka vieną konkrečią pasaulio matymo perspektyvą, be pretenzijų į visišką atvaizdo ar analizės išsamumą."⁴⁴

White'o naujojo tipo istorikas susitelkia į tas praeities paslaptis, kurios provokuoja įprastinius kultūrinių sąvokų vaizdinius. Šiuolaikiniai menininkai jau pademonstravo, koku mastu skverbimasis į nežinomas sritis keičia mūsų požiūrį į pasaulį, todėl ir istorikams, pasak White'o, nėra priežasčių (išskyrus ideologiją ar baime) tų nežinomų pasaulių šalintis. "Tokia istoriografijos samprata iš esmės sutampa su šiandieninės poezijos, ar bent jau nesenos poezijos, tikslais" – tikslais, kurie sureikšmina "žinomų dalykų nepažįstamumą".⁴⁵ Be abejo, kryptant į nepažįstamas sritis galima atstumti skaitytoją, kaip panašiai jį atstumia modernusis menas ar literatūra, ir vis dėlto White'as ragina istorikus nesibaiminti tokios rizikos, atsisakyti tyrinėjimų vienaplaniškumo ir imtis naujų perteikimo formų eksperimentų.

Tai leistų istorikams suvokti impresionistinių, ekspresionistinių, siurrealistinių ir galbūt netgi akcionistinių perteikimo būdų galimybes išryškinti svarbią informaciją, kuri per juos atsiskleidžia ir kurią, deja, pernelyg dažnai užginta laikyti rimtu liudijimu. Jeigu mūsų kartos istorikai gyviau įsitrauktų į svarbiausius nūdienos intelektualinio bei meninio gyvenimo įvykius, istorijos prestižo nebereiktų ginti tais droviais ir dviprasmiškais būdais, kuriais naudojamos dabar. Metodologinis istorijos daugiaplaniškumas sukuria tokias prielaidas kūrybiškai svarstyti praeitį ir dabartį, kokiomis negali pasigirti jokia kita disciplina.⁴⁶

Perteikimo būdų įvairovė nereiškia, jog atsisakoma dokumentuotų istorijos liudijimų. Tačiau White'o poetiškajam istorikui tenka nustatyti jau naujas tokių liudijimų bei jų žodinių apvalkų ribas, idant istorija gebėtų ne tik patvirtinti, bet ir keisti mūsų pasaulio suvokimą.

Patrauklios LaCapra'i ir moderniosios literatūros naujovės, kadangi rašytojai eksperimentavo praktiškai su visomis įmanomomis pasakojimo formomis, atkurdami daugiakryptę opozicinių tendencijų sąveiką gyvenime ir sąmonėje. LaCapra pripažįsta, jog "galbūt neįmanoma ir netgi nepageidautina", kad istorikai konkuruotų su visomis moderniojo romano pasakojimo strategijomis, tačiau jis aiškiai pasisako už tai, kad pasakojimas nesiribotų vien tokiomis konvencijomis, kaip nesikeičiantis stebėjimo taškas, chronologinė seka ar visažinis pasakotojas.⁴⁷ Istorikai galėtų išmokti rašyti naujoviškai, jei įkandin romanistų leistųsi į tuos patyrimo ir kalbos klodus, kur kritikos balsai meta iššūkį įsitvirtinusioms praeities ir dabarties kultūrų metodologijoms. Nors istorikų mėginimai adekvačiai aprašyti socialinę tikrovę dažnai pasibaigia "neįprastų, provokuojančių, netgi mistiškų kalbos vartojimo atvejų istorijoje atmetimu arba suprastinimu", LaCapra tvirtina, jog įdėmiai skaitydami

⁴² White H. *Tropics of Discourse...*, p. 39.

⁴³ Ten pat, p. 50.

⁴⁴ Ten pat, p. 46 – 47.

⁴⁵ Ten pat, p. 257.

⁴⁶ Ten pat, p. 47 – 48.

⁴⁷ LaCapra D., *History and Criticism...*, p. 122 – 124.

romanus istorikai galėtų įsitikinti, kaip kritiškai ir žaismingai šiame pasaulyje jaučiasi kalba.⁴⁸ Istorijos kalbinių variantų įvairovėje LaCapra'į įdomiausi atrodo tie meninės žodžių žaismės atvejai, su kuriais susiduriame socialinėje karnavalų praktikoje ir daugelio didžiųjų romanų karnavalinėje stilistikoje.

LaCapra remdamasis M. Bachtino veikalu, dar kartą teigia, jog viduramžių liaudies kultūrose sąmonės ir visuomenės hierarchinė sąranga būdavo dažnai apverčiama per komiškąjį karnavalinio farso vaidinimą, iškeliantį aikštėn vienvaldės oficialiosios kultūros kategorijų dviprasmiškumą. Tačiau, LaCapra'os aiškinimu, moderniajame pasaulyje ši karnavalinė praktika buvo supaprastinta ir paversta tiesmukomis viešomis ar privačiomis apeigomis, stokojančiomis liaudiškojo karnavalo juoko ir varžytinių ūpo. Karnavalinės tradicijos tąsa pasiekia ir mūsų visuomenę, pasireiškdamą visų pirma žaismingomis literatūrinėmis inversijomis, ardančiomis įsigalėjusias socialinio ir politinio gyvenimo hierarchijas. "Prislopintomis, bet dar veiksmingomis pajėgomis, – dėsto LaCapra, – pirmą kartą karnavalinė praktika buvo asimiliuota (ar tiesiog perkelta) į aukštosios kultūros artefaktus, kada ne kada nukreipiant šią praktiką prieš sociokultūrinį atsinaujinimą."⁴⁹ Tad karnavalas vaizduoja ir provokuoja pasaulį farsu, komedijomis, anekdotais – ir sykiu palaiko dialogą, kuris taip dažnai trūkinėja tiek socialinėje politinėje sąrangoje, tiek ją aprašančioje historiografijoje.

Karnavalinis požvilgis LaCapra'į tampa nelyginant utopine sąlyga, siektina ir visuomenei, ir istorikams. "Karnavalinė nuostata laiduoja daugiakryptę visų pagrindinių kalbos ir gyvenimiškųjų opozicijų sąveiką", tuo būdu pertvarkydama šias opozicijas iš "grynojo binariškumo" į tokią būseną, kur jos "priverčiamos susiliesti ir pažinti viena kitą". Karnavalinė kultūra ir socialinė praktika taip išlaisvina kalbą, jog pastarosios "apvertimai atsiliepia, ar turėtų atsiliepti, visai įprastinių konvencijų sistemai".⁵⁰ Šis literatūrinis iššūkis bendrosioms socialinėms taisyklėms leidžia paaiškinti, kodėl kai kurie novatoriški romanai (kaip antai, "Ponia Bovary" ar "Ulisas") susilaukė teismo persekiojimo, ir padeda suprasti, kodėl LaCapra'os dialogui atviras istorikas atsigręžia į karnavalinę tradiciją kaip kalbinių formų modelį, nepripažįstantį griežtų Vakarų kultūros dichotomijų. Karnavalas "visokeriopai išbando ir provokuoja visuomenę bei kultūrą džiaugsmingu juoku: visi, keliantys įtarimą, gali pasiryžti keistis; tie, kurie laikomi teisiaisiais, gali jaustis dar tvirčiau"⁵¹. Atkuriant karnavalinį vyksmą, istorikų padėtis tikriausiai nedėkinga, nes romanisto vaizduotė gali supriešinti ar apversti sąvokas, neatsižvelgdama į tai, kaip viskas buvo iš tikrųjų. Vis dėlto LaCapra įsitikinęs, jog ir istorikai gali aprašyti pasaulį pagal karnavalinę tradiciją. Dairantis pavyzdžių, būtent šitokia parodija ir ironija persmelkta Marxo analitinė Prancūzijos politikos istorija "Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji".⁵² Istorinio farso stilistika netaikytina visoms istorijos problemoms, vis dėlto LaCapra'os naujasis "karnavalinis istorikas" galėtų bent norėti ryžtis panašioms sąvokų apvertimams ir mokėti iš istorijos lygia greta ir pasijuokti, ir ją gerbti.

Čia iškiltų problema – ar įmanu matyti pasaulį, kaip jį matė Rabelais, Cervantesas ar Heine, ir kartu aprašyti jį istoriko plunksna: "karnavalinis istorikas" vėlgi būtų termino prieštaravimas. Bet jeigu įvairiakryptė konkurencija ir iššūkiai hierarchijai sudaro neatsiejamą dalį to, kas visą laiką iš tiesų vyko žmonijos istorijoje, kodėl istoriškumo modeliu nepasirinkus Rabelais, o ne Ranke's? Pagal Rabelais sukirpta istorija perkrato sąvokas nelyginant geras anekdotas, tačiau niekas neskuba į ją atsižvelgti rimtai, nes bemat iškiltų daugybė klausimų, kuo istorikai užsiima apskritai ir kodėl. Istorijos katedros niekad nesiiams agituoti už "karnavalinius istorikus", apdovanotus poetine "istorine vaizduote", nebent jos White'o ir LaCapra'os pavyzdžiu ryžtingai apsispręstų tiek rašytinės istorijos, tiek istorijos tikrybės literatūrinei pertvarkai (o galbūt žengtų dar toliau). Kol kas betgi didžiuma istorikų tokiai pertvarkai priešinasi, baimindamiesi, jog tai palaidos tikrovę ir išlygins kelią reliatyvizmui.

⁴⁸ Ten pat, p. 119, 132.

⁴⁹ Ten pat, p. 76 – 77.

⁵⁰ LaCapra D. *Rethinking Intellectual History...*, p. 298 – 299.

⁵¹ Ten pat, p. 306.

⁵² Ten pat, p. 332.

Reliatyvizmas ir tikrovė

Istorikai profesionalai dažniausiai kritikuoja White'ą ir LaCapra'ą už jų tariamą polinkį į istorinį reliatyvizmą. Pabrėždamas lemiamą kalbos ir literatūrinių kodų vaidmenį kiekviename pasaulio aprašyme, literatūrinis-kritinis metodas esą paverčias istoriškumą subjektyvia vizija tyrinėtojų, kurie naiviai tapatina pačių susikurtas kategorijas su daiktais savaime. Tačiau nei White'as, nei LaCapra nesutinka būti urmu priskirti paskutiniojo šaukimo reliatyvistams. White'as atmeta reliatyvizmo grėsmę, iškeldamas bendruosius pasakojamųjų konvencijų kodus, kurie būtini kuriant visiškai originalią ir individualią pasaulio viziją, o LaCapra kaltinimus reliatyvizmu atremia kritikuodamas metafizinę prielaidą (pilautinio būvio ar grynosios būties sampratą), kuria grindžiamas pats reliatyvizmas ir kuri sieja jį su pozityvizmu. White'o išskirtinis dėmesys literatūriniam tropams, ankstesniems už istorinį naratyvą dariniams, ko gero, jį labiau nei LaCapra'ą priartina prie reliatyvistinės istoriškumo ribų sampratos. Kadangi visus istorijos pavidalus lemia kalba, samprotauja White'as, „*visi jie tiek pat reliatyvistiniai*, kiek ir nulemti pasirinktosios kalbos, kuri nustato tyrinėjimo objekto aptarimo ribas”⁵³. Betgi šis kalbinis determinizmas neatmeta tikėjimo istorijos pažinimu, lygiai kaip nepalieka istoriko beviltiškame reliatyvistinių vizijų labirinte, nes, White'o nuomone, ir šiapus kalbos sistemų nustatytų ribų mes galime pažinti daugybę dalykų. Ko praityje negalime pažinti, yra gamtotyros sričiai priklausantys dalykai. White'as griežtai atmeta tą kritiką, kuri lipdo jam radikalaus skeptiko etiketę dėl daromos takoskyros tarp mokslinio ir istorinio pažinimo, – mat manoma, jog pastarasis artimesnis „tokiam pažinimui, kokį mums suprantamais pavyzdžiais teikia literatūra ir menas apskritai”. Žiūrint nepataisomo pozityvisto akimis, White'o pažinimo sampratos klaidingumas kyla iš jo įsitikinimo, jog literatūrinis ir meninis pažinimas yra tokios pat vertės, kaip ir mokslinės pasaulio žinios, tačiau White'as šia prasme nedaro mokslininkams jokių nuolaidų. „Tik savimeiliškas, tironiškas protas, – sako jis, – galėtų patikėti, jog vienintelis mums pasiekiamas pažinimas tėra gamtos mokslų duomenys.”⁵⁴

Pavyzdžiui, kalbinis pažinimas lygintinas su kitomis pažinimo formomis, kadangi yra kaupiamasis (kumuliatyvinis) ir gali būti perkeltas iš vienos istorinės epochos ar asmenybės į kitą. Iš esmės White'as leidžia tarti, jog jo siūlomas kalbinis metodas būtų geriausias būdas išspręsti reliatyvizmo dilemą, kurią yra smulkiai išnarstę istorijos filosofai.

Tai *kalbinio* determinizmo teorija, todėl priemonės, kuriomis pereinama iš vieno kalbėjimo būdo į kitą, galime suvokti taip pat, kaip jas suvokiame versdami iš vienos kalbos į kitą. Tokia reliatyvizmo problemos konceptualizavimo galimybė pranašesnė nei ta, kuri įsipareigoja epochai, vietai ar ideologijai, nes pastarųjų vertimas vienos į kitą neįsivaizduojamas, tuo tarpu vertimą iš vieno kalbinio kodo į kitą įsivaizduoti nesunku.⁵⁵

Tad į kaltinimus reliatyvizmu White'as atsako pasirinkdamas kalbinę, o ne mokslinę pažinimo sampratą ir toliau teigdamas, jog kalbinių kodų pažinimas ar jų vertimai leidžia mums peržengti tas tradicines reliatyvistines nuostatas, kurios įkalina istorikus jų gyvenamojo kultūros momento kalėjime.

Kritikuodamas klasikinį reliatyvizmą, toliau už White'ą eina LaCapra, užsibrėžęs parodyti, jog pozityvistinė ir reliatyvistinė istoriškumo sampratos yra iš prigimties giminingos. LaCapra'os nuomone, pozityvizmo/reliatyvizmo dichotomija nėra geresnė už kitas poliarines priešpriešas, kaip antai, tekstas ir kontekstas, tad jis vertina ir taip opozicinius pozityvistų ir reliatyvistų požiūrius kaip ginčą dėl detalių, o ne dėl esmės.

Griežtai dokumentuotas objektyvizmas ir reliatyvistinis subjektyvizmas iš tiesų nėra alternatyvos. Tai viena kitą palaikančios to paties didžiulio komplekso dalys. Objektyvistinis istorikas mato praeitį „logocentrinėje” perspektyvoje, kurią Jacques Derrida vadina „paženklinutu transcendentalumu”. Praeitis tiesiog egzistuoja savo

⁵³ White H. *Tropics of Discourse...*, p. 117.

⁵⁴ Ten pat, p. 23.

⁵⁵ Ten pat, p. 117.

absoliučioje realybėje, o istoriko (istorikės) užduotis, remiantis šaltiniais ir dokumentais atstatyti praeities realybę kiek įmanoma objektyviau... Reliatyvistas paprasčiausiai apverčia objektyvistinį “logocentrizmą” aukštyr kojomis. Toks istorikas pasirenka “transcendentinio ženklintojo” perspektyvą, kai ženklintojas (ženklintoja) “gamina” ar “sukuria” praeities reikšmes.

Vadinasi, ir pozityvizmas, ir reliatyvizmas ignoruoja dialoginę istoriškumo sampratą, pagal kurią praeitis (kaip kažkas kita) “jau visą laiką” glūdi istoriko sąmonėje, o istorikas (kaip jis pats) “jau visą laiką” slypi įrašytas kalbinėje ar filosofinėje praeityje. “Kitaip tariant, pokyčių mechanizmai neegzistuoja vien ‘ten kitur’ praeityje, bet kartu glūdi ir ‘mumyse’, – aiškina LaCapra, – “o visas tyrinėjimo sunkumas yra tas, kaip užčiuopti ir tinkamai atliepti kintantį ryšį su čia priartėjančiu, čia nutolstančiu ‘kitu’, esančiu ir už mūsų, ir pačiuose mumyse.”⁵⁶ Taigi LaCapra’os dialogo istorikas užsiima kalbinėmis, filosofinėmis ir istorinėmis struktūromis, kurios iš dalies primena praeityje jau buvusius darinius (toks panašumas užkerta kelią reliatyvizmui) ir kurios, deja, taip pat kinta, versdamos netgi kasdieniškiausias istorijos realijas nebeatitikti ar priešintis įprastinėms sąvokoms (toks skirtumas neleidžia rasti pozityvizmui). Istorijos dialogai tolydžio mezgasi panašumų ir skirtumų sąlyčio juostoje, kur jų takoskyra niekad netampa tokia aiški ir apčiuopiama, kaip leistų tarti pozityvizmas ar reliatyvizmas.

Sudėtingas pažinimo formos ir turinio santykis, nuolatinis White’o ir LaCapra’os epistemologinių svarstymų objektas, įtaigoja, jog neįmanoma pakeisti istorijos metodologijos, kartu nekeičiant ir istorijos tikrybės sampratos. Literatūra ir literatūros teorija padeda istorijos tikrybės paieškas perkelti į tas versmes ir paslėptas sąmonės formas, kurios meta kaskart naujus iššūkius socialinėms bei intelektualinėms hierarchijoms, užvaldžiusioms šiandieninę visuomenę ir istoriografiją. Šitokios pradingusių balsų paieškos liudija, jog White’as ir LaCapra tvirtai palaiko naujosios socialinės istorijos užmojų atidengti gilumines struktūras, prielaidas, polinkius ir ryšius, kurie nepatenka į socialinių elitų, politikos ar kultūros istoriografų akiratį, sykiu neužmiršdami, jog socialinės istorijos tikslai žymiai skiriasi nuo daugelio specifinių literatūrinio metodo rūpesčių. Galėtume teigti, jog visuomenės kritikos modelį istorikai perėmė iš Marxo, o literatūros kritikos teoriniai principai nusižiūrėti iš Nietzsche’o. Išties, tiek White’as, tiek LaCapra skiria nemaža dėmesio Marxui, o savo kritinėje analizėje jokių būdu neapeina Nietzsche’o, nes pastarojo iššūkius viešpataujančioms XIX amžiaus istoriografijos nuostatoms pasitarnavo kaip galingas dialogiškumo precedentas White’o ir LaCapra’os iššūkiui, metamam jau XX amžiaus istoriografijai.

Nors White’as Nietzsche’ę kritikuoja dažniau nei LaCapra, jo *Metaistorijoje* pateikti Nietzsche’o nuostatų vertinimai atskleidžia keletą netikėtų panašumų su paties White’o kritine šiuolaikinės istoriografijos analize. White’as pažymi, jog Nietzsche griežtai kritikavo tvirtinimą, “kad istorijos procesą privalu aiškinti ir modeliuoti ypatingu, tik jam priimtinu būdu”, ir šitaip atkreipė dėmesį į galimą istorinių požiūrių įvairovę.⁵⁷ Vis dėlto istorikai klydo, įžvelgdami Nietzsche’o pozicijoje vien iššūkį ir neigimą, nes, kaip nurodo White’as, Nietzsche’o analizėje lygia greta su kritika eina ir teigimas:

Tad iš esmės Nietzsche skyrė du žvelgimo į istoriją būdus: gyvenimą neigiantį būdą, užsimojusį rasti vienintelį, niekad neklystantį, kitaip tariant, “tikrąjį” praeities pažinimo kelią; ir gyvenimą teigiantį būdą, skatinantį tiek skirtingų požiūrių į istoriją, kiek esama individualių savivokos galimybių. Poreikis tikėti vieną, per amžius teisinga ar “tikrąja” istorijos idėja buvo, pasak Nietzsche’o, tik dar vienas krikščionybės priesako tikėti vieninteliu tikruoju Dievu pėdsakas – arba krikščionybės pasaulietiškojo atitikmens, pozityvistinio mokymo, reikalaujančio pasikliauti vieninteliu, visišku ir absoliučiai tikru gamtos dėsnių veikimu, išlika.⁵⁸

White’o svarstymai apie Nietzsche’ę šioje pastraipoje bemaž visiškai tinka ir jam pačiam, ir LaCapra’i. Išties, pritarimas White’ui ir LaCapra’i ir neatsižvelgimas į juos galiausiai parodo

⁵⁶ LaCapra D. *History and Criticism...*, p. 137 – 138, 140.

⁵⁷ White H. *Metahistory...*, p. 371.

⁵⁸ Ten pat, p. 332.

nusistatymą ir Nietzsche's atžvilgiu – arba literatūrinių tiesų atžvilgiu. Daugelis istorikų šiandien greičiausiai sutiktų, jog gali egzistuoti “daugel skirtingų istorijos vizijų”, o vistiek nei Nietzsche's, nei literatūrinės vizijos į konkrečius tyrimus įsileisti jie nelinkę. Šis priešinimasis galbūt kyla iš baimės, jog literatūriniai metodai tolydžio atitolins istoriją nuo mokslo griežtąja prasme, tačiau tokius nuogaštavimus White'as išsklaido, ryžtingai pasisakydamas ir už nemokslinių pažinimo formų teisėtumą. “Pasakojamosios istoriografijos siejimas su literatūra ir mitu neturėtų nieko gluminti, – teigia jis, – nes visų trijų įreikšminančios sistemos yra konkrečios tautos, bendrijos ar kultūros istorinės patirties vediniai.”⁵⁹

LaCapra taip pat ieško saito tarp istoriografinės tikrybės sampratos ir tų reikšmės sričių, į kurias skverbiasi didieji literatūros kūriniai. Jis taip pat laikosi Nietzsche's, pabrėždamas simbolinės reikšmės poveikį visais istorijos proceso atžvilgiais. Simboliškumo akcentavimas tampa akstinu kai kurių kritikų priekaištams, esą LaCapra iš istorijos pašalinęs realybę, tačiau jo paties požiūris į šią problemą rodo, jog, atvirksčiai, jis atveria istorijai naujus realybės horizontus. “Objektyvistas, – daro pastabą LaCapra, – klaidingai tapatina mėginimus suabejoti nekritiškais istorijos prigimties dogmomis su neigimu fakto, jog įsipjovus pirštą tikrai bėga kraujas.”⁶⁰ LaCapra niekur neneigia, jog kraujas iš piršto bėga, bet jis kartu nurodo, jog kiekvienas materialus reiškinys, įskaitant kraują, karą, seksą ir dolerius, apauga daugiareikšme simbolika, neatplėsiama nuo visa, ką vadiname tikrove. “Simbolių dvilypumas užburia ir pribloškia – niekas negali išvengti jų ženklinančios galios, per juos visa kas pristatoma, suvokiama, perduodama.” Visi mėginimai įsivaizduoti tikrovę “ten kitur”, anapus interpretacijos, yra neišvengiamai nulemti simbolių, nes tik jie teikia tikrovei reikšmę ir prasmę. “Netgi grynasis paženklintas transcendentiskumas (tarkim, Dievas), rūpestingai sergstimas nuo įženklavimo ar įvardijimo ‘kontaminacijų’, reikalauja tabu, o tabu galima peržengti.”⁶¹

Taigi, LaCapra'os akimis, tikrovės būvis taip susaistytas su daugiareikšme simbolika, jog daugelis istorikų galėtų pamanyti, kad tikrovė apskritai išnyksta ta prasme, kuria ji suprantama moksliniame tyrinėjime ar pasakojamosiose formose. Praktiškai tai reikštų, jog istorikams būtina istorijos realijų simbolinę žaismę redukuoti į keletą daugmaž pastovių postulatų, nors, LaCapra'os nuomone, tokie postulatai visada bus bent kiek redukciniai ar metafiziški. Vis dėlto nuolatinis simbolių reikšmių (kurių galutinai užčiuopti neįmanoma) judėjimas tikrovės iš LaCapra'os istoriko nepaveržia; priešingai, simbolių reikšmių slinktytys nukelia tikrovės ribas ten, kur nebegalioja mūsų empiriniai norai sprauti ją į vienaplanę, išgrynintą kalbą glėbį. Tikrovė tampa didesne problema nei kada nors įsivaizdavome.

Šitokia išplėstinė istorijos tikrybės bei reikšmingumo samprata iš esmės ir nulemia tokių platų literatūrinių metodų taikymą istorijos baruose. Tiesa, šuolis iš literatūros teorijos į praktiką gali baigtis ir prasta istorija (ar sunkia, neįveikiama proza), ir nežabotu istorinės vaizduotės atsipalaidavimu, betgi suaktualintas istoriografijos kalbinis aspektas aiškiai pasiūlo naujas reikšmingas metodologines gaires, suartinančias istoriją su atsinaujinimo procesais kitose moderniosios minties srityse. Istorija negali ir neturi tapti tik dar viena grožinės literatūros atmaina – vien jau dėl to, jog istorikams privalu perimti bei plėtoti tik sau būdingą tikrovės sampratą ir perspektyvą. Vis dėlto, išskyrus tradicinius disciplinų griežtumo argumentus, nematyti kitų priežasčių, draudžiančių pasitelkti naująją literatūros kritiką, kai smelkiamasi į istorinio patyrimo bei tekstų esmę. Čia atsiveria dar viena svarbi praeities interpretavimo perspektyva, nors nė vienas iš jos šalininkų (įskaitant White'ą ir LaCapra'ą) netvirtintų, jog tai turėtų būti vienintelis istorijos nagrinėjimo metodas.

Būdami tokie reikalingi istoriografijai, literatūriniai metodai galėtų taip pat atgaivinti istorikų kritines diskusijas ir įveikti sienas, kuriomis istorikai atsiveria nuo mūsų gyvenamojo laiko kultūros. “Vienintelis instituciskai įteisintas dalykas, – pažymi LaCapra, – turėtų būti palanki terpė dialogui, kur būtini gyvenimiškieji apribojimai, išbandomi būdais, galinčiais tuos apribojimus sutvirtinti arba pa-keisti. Tiesą sakant, humanitarinė disciplina gyvybinga tol, kol leidžia sau užduoti fundamentaliuosius

⁵⁹ White H. *Content of the Form...*, p. 44 – 45.

⁶⁰ LaCapra D. *History and Criticism...*, p. 137.

⁶¹ LaCapra D. *Rethinking Intellectual History...*, p. 255.

klausimus.”⁶² Toks idealus dialogas galėtų sugražinti mus į karnavalą arba nukelti toli už gynybinio šarvuočių žiedo, saugančio tikrosios istorijos teritoriją nuo literatūros antpuolių. Kaip bebūtų, istorijos studijos tikrai gali išlikti gyvybingos, netgi suklestėti – tereikia įsileisti daugiau kritikos, daugiau vaizduotės ir gerokai daugiau juoko.

Vertė Marijus Jonaitis

---

⁶² LaCapra D. *History and Criticism...*, p.142.